

TEMA: Didaktiska undersökningar

Generella frågor som rör undervisningens val brukas sägas tillhöra didaktikens område. Den svenska didaktiken hade ursprungligen två inriktningar, dels den lärandeteoretiskt inriktade didaktiken som har sina rötter i psykologin och fokuserar elevers tänkande och uppfattning av undervisningens innehåll, exempelvis hur elever utvecklar förståelse för vetenskapliga begrepp. Dels den läroplansteoretiska didaktiken som fokuserar undervisningens politiska och moraliska innehåll. Det handlar då om undervisningens socialisationsaspekter, det vill säga konsekvenser i form av de värden och normer som skapas i undervisningen. Ambitionen i denna inriktning är att kritiskt problematisera undervisningens olika val och relatera innebörden av dessa val till historiska och samhälleliga kontexter. Idag har det blivit allt svårare att skilja ut dessa inriktningar då de flesta didaktiska forskare är angelägna om att understryka att undervisning och lärande är kommunikativa processer och att det också är nödvändigt att förstå dessa processer i relation till övergripande historiska och kulturella sammanhang.

Det övergripande syftet med detta temanummer i *Utbildning & Demokrati* är att presentera, illustrera och diskutera ett angreppssätt som möjliggör undersökningar av lärande och socialisation i olika utbildningssammanhang. Vår ambition är att erbjuda metodologiska redskap för sådana studier, men även redskap för exempelvis lärare att använda vid didaktiska reflektioner kring utbildningens genomförande.

De teoretiska och metodologiska perspektiven har utvecklats i ett mångårigt samarbete inom forskargruppen SMED (Studies of Meaning-making in Educational Discourses) vid universiteten i Uppsala och Örebro. Författarna har alla låtit sig inspireras av diskursanalys och pragmatism där författare som Ludwig Wittgenstein, Michel Foucault och John Dewey varit viktiga, men de har också utvecklat egna angreppssätt utifrån dessa perspektiv.

I de studier som bildar underlaget till detta temanummer används det didaktiska perspektivet för att undersöka, problematisera och förstå olika undervisningspraktiker och deras konsekvenser med avseende på de kunskaper, normer och värderingar som tar form i skolan. Ett centralt begrepp i forskargruppen SMED är i detta sammanhang

meningsskapande som vi använder som ett samlande begrepp för lärande- och socialisationsprocesser. Gemensamt för artiklarnas olika författare är ett intresse för det meningsskapande som sker i konkreta undervisningspraktiker. Därför bygger flera av de studier som här presenteras på analyser av videofilmer inspelade i olika klassrum, i idrottshallar och ute i naturen. Men för att skapa förståelse för förutsättningarna för meningsskapandet ges även exempel på analyser av olika utbildningstexter. Tillsammans visar artiklarna på ett vetenskapligt angreppssätt för att undersöka det meningsskapande som sker i människors handlingar. Angreppssättet erbjuder ett sätt att tala om meningsskapande som ligger bortom förutbestämda dualismer och dikotomier som skiljer ett inre medvetande och en yttre verklighet, och antaganden om kausalitet och determinism vad gäller individen och dess omgivning. Andra karakteristika är att meningsskapande ses som något som sker i kommunikation mellan människor varför språkliga handlingar blir centrala att fokusera.

Temanumrets artiklar kan läsas var för sig, men vår målsättning har också varit att de ska hållas samman av en gemensam teoretisk och metodologisk ram som presenteras i temanumrets inledande artikel PRAGMATISKA STUDIER AV MENINGSSKAPANDE skrivet av temanumrets redaktörer. Här presenteras och diskuteras ett pragmatiskt angreppssätt för studier av hur undervisningens innehåll skapas och återskapas i olika undervisningspraktiker. En gemensam ambition hos författarna är att erbjuda språk för att kunna tala om hur meningsskapande sker i människors handlingar, en annan att söka sig bortom antaganden som inbegriper dualismer, dikotomier, essentialism, kausalitet och determinism. Andra karakteristika är ett kommunikativt perspektiv på lärande och socialisation där språkliga handlingar fokuseras.

Johan Öhmans artikel, ERFARENHET OCH MENINGSSKAPANDE, handlar om hur man kan förstå och undersöka kontinuitet och förändring i människors meningsskapande. Artikeln tar sin utgångspunkt i ett sociokulturellt perspektiv på meningsskapande. En grundläggande sociokulturell idé är att barn och ungdomar blir delaktiga i kulturens kunskaps- och värdegemenskap i kommunikativa processer när de tillsammans med vuxna deltar i olika händelser i vardagen. På detta sätt har de sociokulturella perspektiven bidragit med viktiga insikter i meningsskapandets sociala och kulturella dimension. Med dessa sociokulturella angreppssätt har man emellertid i mindre utsträckning kunnat klargöra frågor om på vilket sätt meningar som en individ skapar i en situation medverkar i meningsskapandet i andra situationer. Eller hur det kommer sig att olika individer skapar skilda meningar när de tillsammans deltar i en och samma situation. Syftet med denna artikel är att presentera ett sociokulturellt angreppssätt

som gör det möjligt att studera hur individuella erfarenheter medverkar i meningsskapandet i nya situationer samtidigt som sociala och kulturella aspekter tas i beaktande. Det handlar med andra ord hur man kan undersöka samspelet mellan kontinuitet – hur meningar över tiden hänger ihop – och förändring – hur nya meningar skapas – i ett utbildningssammanhang. Den filosofiska och metodologiska basen för detta angreppssätt utgörs av en kombination av John Deweys transaktionella perspektiv på meningskapande och Ludwig Wittgensteins genomlevandeperspektiv på språkanvändning. Utifrån dessa utgångspunkter studeras inte individers erfarenhet, den sociala miljön och det kulturella sammanhanget som faktorer som föregår meningskapande, utan som dimensioner som samtidigt och ömsesidigt framträder när människor handlar och skapar mening. Vidare framstår mening inte som något som nödvändigtvis är dolt i människors medvetande, utan som är möjligt att direkt observera i människors handlingar. Med utgångspunkter i dessa perspektiv illustreras i artikeln hur empiriska undersökningar av studerandes handlingar i en pågående utbildningsverksamhet kan användas för att klargöra frågor om erfarenhetens roll i meningsskapandet.

I många undervisningssituationer används artefakter, det vill säga av människan skapade fysiska objekt, för att lösa uppgifter och problem. Dessa artefakter tas ofta för givna av de personer som använder dem och många gånger antas de därför inverka på praktiken och människors handlingar utan att användarna i sin tur har några större möjligheter att påverka hur de ska användas. Men trots det är dess mening inte någonting självklart och givet på förhand. Den har formats i ett visst sociokulturellt sammanhang där olika aktörer och grupper av aktörer bidragit. Artefaktens mening är i detta perspektiv en kompromiss mellan olika intressen och mål. Det stadium i den tekniska utvecklingsprocessen där man nått fram till en sådan kompromiss kallas ofta för *closure*, ett tillstånd som präglas av förgivettagande av tekniken och dess användning. Men frågan är om det är så enkelt att teknisk utveckling alltid (eller ens oftast) slutar i *closure*. De senaste åren har en växande mängd forskning visat att teknikens mening konstitueras på olika sätt i olika praktiker, men också att användning av tekniska föremål i dessa praktiker på olika sätt påverkar människors meningskapande. Artikeln ARTEFAKTANVÄNDNING I UNDERVISNINGSSAMMANHANG – EN PRIVILEGIERINGSANALYS av *Jonas Almquist* ansluter till denna forskning. Syftet med artikeln är att beskriva ett angreppssätt som kan användas vid studier av hur användning av tekniska hjälpmedel i undervisningssammanhang konstitueras. Exempel från videoinspelade klassrumssituationer används för att illustrera hur förgivettaganden om artefakter, liksom diskussioner om dem, bidrar

till att forma undervisningspraktiken. Vidare argumenterar Almqvist dels för fortsatta studier av artefakter i handling och dels för vikten av att lärare, och andra aktörer inom utbildningssystemet, reflekterar över artefakternas roll i undervisning och deras betydelse för lärande.

”Vilken typ av människa bör eleverna bli?” är en central fråga i artikeln ATT ANALYSERA SOCIALISATIONENS RIKTNING UR ETT MAKT-PERSPEKTIV. Marie Öhman visar hur socialisationens riktning kan studeras med hjälp av Foucaults idéer om hur nya makt och styrningsformer tagit form i den liberala demokratin i västvärlden. Här behandlas och metodologiserar begreppen makt och styrning, vad de bidrar med att synliggöra och hur de kan användas i analysarbetet, exempelvis i syfte att undersöka hur en undervisningspraktiks innehåll och dess aktiviteter gynnar vissa bestämda sätt att handla och vara. Med hjälp av videoinspelat material från skolämnet idrott och hälsa undervisningspraktik illustreras hur olika styrningsformer framträder i handling, det vill säga *hur* styrning går till i en verksamhet, samt i *vilken riktning* styrningen sker. Med riktning åsyftas innehållet i det styrningen vägleder mot, i det här fallet de handlingar, inställningar och attityder som framstår som rätta och goda i undervisningspraktiken. Därigenom klargörs vilka subjekt som är önskvärda/möjliga i ett ämnes verksamhet. Det innebär att makt- och styrningsperspektivet används som ett sätt att förstå konstitutionen av subjektet, det vill säga hur eleverna ”blir någon” i relation till de kunskaper, normer och värderingar som är tillgängliga. I kapitlet görs därmed en förskjutning från personifierade eller strukturella studier av makt, till undersökningar av hur makt framträder i den praktik som lärare och elever är med och skapar.

Varken i vår vardag eller i institutionaliserade verksamheter är vi fria från våra traditioner. Ett exempel är hur julfirandet med julklappar, gran och skinka påbjuder ett innehåll som vi bör och måste förhålla oss till vare sig vi vill eller inte. I skolan kan på samma sätt undervisningsinnehållet betraktas som bärare av traditioner som verksamhetens aktörer, såväl lärare som elever, i någon mening påbjuds och därigenom måste förhålla sig till. På så sätt blir också dessa traditioner en del av meningsskapandets process, som en institutionell dimension av densamma. Men hur kan dessa traditioner analyseras? I artikeln PRAGMATISK DISKURSANALYS AV PRAKTIKNÄRA TEXTER – EN ANALYS AV MENINGSSKAPANDETS INSTITUTIONELLA INNEHÅLL OCH VILLKOR, presenterar Mikael Quennerstedt ett sätt att, genom textanalyser av praktikhärla texter (till exempel lokala kursplaner, lokala betygskriterier, individuella utvecklingsplaner och lektionsplaneringar), studera ett ämnesinnehåll som tar såväl undervisningsinnehåll som lärandeinnehåll i beaktande. Med hjälp av Deweys transaktionella perspektiv

på meningsskapande, och en diskursteoretisk position kvalificeras ett perspektiv på undervisning som ett erbjudande av mening. I artikeln diskuteras hur det undervisningsinnehåll som eleverna via läraren möter förutom som det innehåll som erbjuds eleverna även kan ses som en del i elevernas meningsskapande. Det möjliggör på så sätt analyser av meningsskapandets institutionella innehåll och villkor, och därigenom analyser av det innehåll som påbjuds i undervisningen. Det blir dessutom ett sätt att förstå hur ett analyserat textinnehåll kan ses som en del i meningsskapandets process. Som ett exempel på det introducerade angreppssättet diskuteras resultat från en analys av hälsa som ämnesinnehåll i skolämnet idrott och hälsa.

Syftet med *Leif Östmans* artikel ANALYS AV UTBILDNINGENS DISKURSIVITET – NORMER OCH FÖLJEMENINGAR I TEXT OCH HANDLING är att presentera ett angreppssätt för analyser av normer som är centrala för en kunskapande verksamhet. Analysen, som kallas för följemeningsanalys, bygger på pragmatism och ett diskursteoretiskt angreppssätt. Poängen med dessa analyser är att belysa normer i en verksamhet som kan utsättas för kritik i termer av att verksamheten är omoralisk eller oetisk. En sådan kritik kan starta utifrån tre helt olika utgångspunkter: moralisk, normativ respektive etisk utgångspunkt. De normer som människor i en verksamhet betraktar som praktiska till sin karaktär – det vill säga de utgör startpunkter i det praktiska arbetet med att skapa kunskaper – kan sålunda i vissa situationer uppfattas som moralisk, normativ eller etisk till sin karaktär. Följemeningsanalyser handlar om att belysa de normer i en verksamhet som utgör potentiella värdekritiska måltavlor. Fokus för analyserna är människors meningsskapande och särskilt den roll som värden spelar. Detta angreppssätt karakteriseras av att meningsskapande undersöks som en aktivitet knutet till en verksamhet och det språkavvändande som är intimt förknippat med verksamheten. Angreppssättet illustreras med en analys av de följemeningar som eleverna lär sig samtidigt som de lär sig naturvetenskapliga kunskaper. Empirin består av videoinspelade samtal i ett No-klassrum på grundskolans senare år.

I *David Kronlids* artikel ETIKENS BIDRAG TILL PRAGMATISKA STUDIER AV MORALISKT MENINGSSKAPANDE diskuteras vilka utmaningar vi ställs inför då vi vill integrera etisk och didaktisk forskning om moralisk mening. Speciellt fokuseras hur vi inom didaktisk moralforskning kan analysera miljömoralens etiska innehåll med hjälp av miljöetisk teori och ändå vara trogen ett transaktionellt angreppssätt. Även om transaktionella analyser av moralisk mening syftar till att klargöra både moraliska meningsskapande processer och dessa processers innehåll har vi anledning att fråga oss vad etisk teori kan bidra med avseende på det senare. Transaktionella analyser av moralisk mening

antar att meningsinnehållet i normativa utsagor som ”Vi har ansvar för kommande generationer!” bäst eller enbart kan adekvat klargöras i analyserar hur dessa moraliska utsagor framträder och används i specifika verksamheter. Ett sådant kontextuellt och empiriskt angreppssätt skiljer sig från hur man inom etisk forskning vanligtvis analyserar moralisk mening. Den viktigaste skillnaden är kanske att man inom etiken i huvudsak studerar moralisk mening som en teoretisk fråga. Genom teoretiska analyser prövas kritiskt vad vi *antar* att människor menar när de hävdar ”Vi har ansvar för kommande generationer!” – snarare än att vi söker klargöra hur meningsinnehållet skapas och upprätthålls i relation till språkanvändarens erfarenheter och dennes/as relationer till sin omgivning. I sitt bidrag utgår Kronlid från två transaktionella angreppssätt: (a) analys av miljömoralisk följemening och (b) analys av etisk tendens och relaterar dessa till två typer av etik (c) principorienterad och (d) relationsorienterad miljöetik. Kronlid föreslår att en integrerad etisk/didaktisk forskningsstrategi kommer att handla om forskningens organisation och upplägg.

*Jonas Almquist, David Kronlid, Mikael Quennerstedt,
Johan Öhman, Marie Öhman & Leif Östman*